

УДК: 336.71 І.В.

І. В. Краснова, к.е.н., доц.,
доцент кафедри,
К. В. Мстоян, аспірант,
кафедра менеджменту банківської діяльності
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНЮВАННЯ НАДІЙНОСТІ БАНКУ

АНОТАЦІЯ. Розглянуто існуючі підходи до оцінювання надійності банку, надано їх критичний аналіз. Сформульовано вимоги, яким має відповідати сучасна методика оцінювання надійності комерційного банку.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: оцінювання надійності банку, рейтингове оцінювання, портфельні обмеження, самоорганізація, індексний метод.

АННОТАЦИЯ. В статье рассмотрены подходы к оценке надежности банка, выявлены их преимущества и недостатки. Сформулированы требования к современным методикам оценивания надежности коммерческого банка.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: оценка надежности банка, рейтинговое оценивание, портфельные ограничения, самоорганизация, индексный метод.

ABSTRACT. The article considers the existing approaches to the assessment of the reliability of the Bank, given their critical analysis. The requirements to be met by modern methods of evaluating the reliability of a commercial bank.

KEY WORDS: the assessment of the reliability of the Bank, the rating estimation, self-organization, the index method.

Динамічні перетворення в розвитку світової та вітчизняної економік провокують ряд актуальних і важливих завдань, що потребують ретельного дослідження та вирішення. Одним з таких є забезпечення стабільного функціонування та розвитку банківської системи, що є основою для трансформації та руху грошових потоків. У рамках цього питання виникає необхідність постійного моніторингу діяльності банків, удосконалення існуючих та пошуку нових підходів до оцінювання їх ліквідності, платоспроможності, фінансової стійкості, конкурентоспроможності, прибутковості та ризиковості операцій, а, отже, надійності банківських установ. Саме цим обумовлена актуальність дослідження.

Питання щодо оцінювання надійності банків розглядається в працях економістів-класиків Джонсона Ф., Коттера Р., Сінкі Дж.Ф., Доллана Ервіна Дж., Пітера Роуза, а також сучасних дослідників

Р. Набока, Л. Примостки, А. Незнамової, О. Кириченка, Г. Панової, В. Кромонава, А. Шеремета, О. Ширинської, Г. Фетисова, Л. Белих, В. Царькова, І. Гумена, Р. Михайлюка, В. Шапрана, В. Духненка та інших. Зазначені автори приділяють суттєву увагу питанню оцінювання банківської діяльності та забезпечення надійності банків. Більшість з них вважають домінуючим саме рейтинговий підхід, залишаючи поза увагою інші існуючі підходи. Розуміння того, що всі існуючі наукові розробки є базою для побудови принципово нових і вдосконалених методик оцінювання надійності банку, спонукають нас до їх ретельного вивчення та дослідження особливостей використання.

Метою даної статті є визначення поняття «оцінювання надійності банку» та дослідження існуючих підходів до його здійснення, що використовуються у світовій і вітчизняній практиці.

Багате різмаїття різних підходів, критеріїв і методів, які були запропоновані вітчизняними і зарубіжними авторами для аналізу та оцінювання надійності комерційних банків, свідчить про важливість даного завдання. Однак практичне застосування існуючого світового досвіду з урахуванням українських реалій наштовхується на ряд проблем.

По-перше, оцінка надійності банку в контексті конкретної прикладної задачі вимагає вибору оптимального інструментарію, що неможливо без уніфікації та класифікації існуючих розрізних методів на основі єдиної теоретичної концепції, яка б надавала чітке визначення поняття оцінювання надійності банку.

По-друге, як правило, за межами досліджень залишається питання адекватності методик швидкоплинним умовам економічного середовища, що особливо актуально в умовах нестабільного економічного розвитку, глобалізації та інтеграції української економіки до світової.

По-третє, існуючі методики, як правило, мають інформаційний характер, орієнтовані в більшій частині на виявлення і констатацію поточних проблем у банків і не виконують важливого прогностичного призначення.

По-четверте, не приділяється належної уваги залежності надійності окремих банків від фінансової стабільності та надійності банківської системи в цілому.

І нарешті, по-п'яте, існуючі методики, як правило, неадекватні ризикам, на які наштовхуються банки в своїй діяльності, і які викликані як зовнішніми, так і внутрішніми факторами.

Вагомою перешкодою для розвитку інструментарію аналізу та оцінки надійності комерційного банку є відсутність належного концептуального опрацювання самого поняття «оцінювання надійності банку». Така ситуація призводить до неминучої плутанини в методології і до суперечливості висновків, отриманих на їх основі. Поняття оцінювання надійності банку вимагає уточнення і чіткого визначення, причому різним аспектам банківського аналізу можуть бути властиві різні визначення оцінювання надійності. При дослідженні методики оцінки надійності банку необхідно чітко розуміти її теоретичну сутність і те, які підходи та інструментарій можуть бути використані для отримання її кількісних і інших формалізованих оцінок.

Під оцінюванням надійності банку розуміємо визначення узагальненої характеристики за певною ознакою, що дозволяє групувати банки в певній послідовності за ступенем зменшення (або збільшення) даної ознаки. Ознака (критерій) класифікації може відображати окремий бік діяльності банку (прибутковість, ліквідність, платоспроможність) чи діяльність банку в цілому (обсяг операцій, імідж). На основі отриманих оцінок за певними ознаками визначається узагальнюючий показник, який дає інтегровану оцінку надійності банківської установи. В усіх випадках повинна бути зазначена ознака оцінки діяльності банків.

Основними підходами до оцінювання надійності банку є:

1. Класичний підхід до оцінювання надійності комерційних банків полягає в конструюванні та розрахунку різних показників фінансового стану банків на основі даних його фінансової звітності, які дозволяють отримати уявлення про основні аспекти діяльності банку. Підсумкові результати такого аналізу мають словесно-описову форму. Даному напрямку аналізу надійності банку присвячені роботи Г. С. Панової [1], В.С. Кромонова [2], О. І. Лаврушина [3], А. Д. Шеремета, О.Б. Ширинської [4], Г. Г. Фетисова [5], В. В. Іванова [6], З. Т. Томаєва, Л. П. Белих, І. Е. Амеліна, В. А. Царькова, І. Гумен [7], Р. Михайлюк [8].

2. Використання міжнародних експертних рейтингів, зокрема розроблених фахівцями провідних рейтингових агентств (Standard & Poor's, Moody's, FITCH), а також банківськими регуляторами. Даному напрямку аналізу банків присвячені роботи І. Т. Фаррахова, І. Д. Мамонова, В. В. Новікова.

Глобальні міжнародні рейтингові агентства, найбільшими з яких є «велика трійка» — Фітч Рейтингз (Fitch Ratings) із центра-

льними офісами у Великобританії та Сполучених Штатах Америки, Мудіс Інвесторе Сервіс (Moody's Investors Service) — США, Стандарт енд Пурс (Standard and Poor's) — США — регулярно публікують «статистику дефолтів». Вона формується в результаті обробки значних обсягів накопичених статистичних даних щодо погашення (або не погашення) в часі боргових зобов'язань позичальниками в розрізі їх кредитних рейтингів. Ці дослідження відносять до актуарних методів, які серед професіоналів фінансового ринку отримали назву «аналіз виживання» (survival analysis). Зазначимо, що даний аналіз дає змогу розрахувати статистичні оцінки ймовірності (частоти) дефолтів для кожного з рівнів кредитного рейтингу.

В Україні з 1997 р. система CAMEL (згодом — CAMELS) використовується органами банківського нагляду для виявлення стану комерційних банків на підставі єдиних критеріїв, результати оцінювання є конфіденційними. Як зазначають фахівці НБУ, «система рейтингової оцінки передбачає ретельний аналіз стану банку, повну перевірку активів та операцій банку, достовірності відповідної документації, дає можливість оцінити всі фактори, за якими визначається якість управління, фінансовий стан та якість виконання банківських операцій» [9].

Недоліки рейтингів, що встановлюються міжнародними агентствами, полягають у недостатній вибірці аналізованих українських банків. Як правило — це банки з групи найбільших, які займаються залученням коштів на міжнародних ринках капіталу. При цьому міжнародні агентства при встановленні індивідуального рейтингу банку орієнтуються на суверенний рейтинг України, пониження якого автоматично призводить до зниження рейтингу окремих банків. Як наслідок, банки, що не мають даного рейтингу, отримують необґрунтовану перевагу відносно банків, що співпрацюють із цими агентствами. Періодична поява негативної інформації про зниження кредитних рейтингів і різке скорочення можливості залучення коштів нерезидентів, урешті-решт, змусила значну частку великих українських банків припинити співпрацю з міжнародними рейтинговими агентствами.

3. Важливу групу методів оцінювання надійності банків становлять підходи, засновані на різних алгоритмах дискримінантного аналізу, які були досліджені в роботах Е. Альтмана, Р. Таффлера, А. Кумара, Д. Чессер, Г. Холдмена, П. Нараянана, Маре,

Д. Паттелла, М. Вольфсона, Б. Фрідмен, В. М. Бухштабера, С. Н. Шевченко, Т. Шумвейя, А. А. Пересецького, А. М. Кармінського.

4. Останнім часом особливо популярними стали моделі оцінки надійності банків, засновані на теорії марковських процесів. Цьому присвячені роботи Е.Альтмана, Д. Као і фахівців рейтингового агентства Standard & Poor's.

Модель Г. Марковіца враховує два важливих чинники — дохідність і ризик, а також аналогічні характеристики портфеля активів [10]. На сучасному етапі портфельний підхід передбачає побудову банківського портфеля та управління ним за допомогою динамічної економіко-математичної моделі щодо оптимізації залучення і розміщення грошових ресурсів банку. В основі побудови моделі банку з використанням портфельних обмежень лежать такі принципи:

— прогноз ціни фінансового інструменту, тобто будь потенційно активної або пасивної операції банку;

— специфіка звернення фінансового інструмента (термін операції, оподаткування, зовнішні і внутрішні обмеження на конкретний фінансовий інструмент);

— портфельні обмеження, які включають в себе узгодження щодо термінів, обсягів і вартості операцій залучення і розміщення ресурсів банку;

— розмах (рівень) мультиплікатора капіталу, що забезпечує максимальний мультиплікативний ефект при заданих портфельних обмеженнях.

Оцінювання надійності банку на основі портфельних обмежень дає можливість виробляти варіантні розрахунки оптимальних прогнозних (планових) стратегій банку при різних припущеннях відповідно до цієї та майбутньої (можливої) кон'юнктури фінансового ринку та виробити, таким чином, найбільш сприятливу стратегію діяльності банку, за допомогою якої можна управляти банківською установою. Основне обмеження при реалізації даного підходу пов'язано зі складністю математичного апарату, який являє собою задачу квадратичної оптимізації при лінійних обмеженнях [11, с. 296]. При цьому оцінювачу необхідно володіти сучасними інформаційними технологіями та обчислювальними машинами, щоб провести необхідні розрахунки.

5. Суттєву теоретичну і практичну цінність представляють опціонні та структурні моделі оцінки надійності банків, запропо-

новані Р. Мертоном, Т.Шумвейем, С.В. Івлієв, А.В. Колодочкіним, К.Б. Кузнецовим, а також співробітниками корпорації КМВ.

6. Особливий інтерес представляє методика оцінки сукупного кредитного ризику позичкового портфеля CreditRisk + (авторські права CSFB), де в якості показника надійності (у тому числі банків) пропонується використовувати випадкову ймовірність дефолту. У даній методиці була зроблена перша спроба подолання проблем, пов'язаних з отриманням оцінок довгострокової надійності банків.

7. Оцінювання надійності банку за допомогою нейтронної мережевої моделі кластеризації — картами Кохонена (СОК) [12]. Для визначення рейтингу банків з урахуванням усіх показників об'єктів, що входять до системи користуються нейтронним мережами — Картами Кохонена (англ. Self-organizing map — СОК).

За допомогою процесу, що іменується самоорганізацією, СОК утворюється топологічне представлення даних про фінансовий стан банку у вигляді спеціальної карти. СОК відноситься до загального класу нейромережевих методів, що використовують нелінійну регресію. Її можна навчити дізнаватися або знаходити взаємозв'язки між входами і виходами або організувати дані так, щоб виявляти в них досі невідомі образи або структури.

На початковому етапі дослідження для аналізу та побудови моделі на підставі визначених показників розраховано близько 20 найсуттєвіших, незалежних між собою. Для забезпечення коректного їх порівняння прийнято рішення перейти від абсолютних значень до відносних, які характеризують структуру активів, зобов'язань, капіталу та прибутку банку. Встановлено, що абсолютні показники обсягів операцій значно впливають на масштабність (кількісний рівень) і приховують якісні особливості банків.

Перелік показників, вибраних для дослідження в рамках моделі рейтингування: коефіцієнт рентабельності активів (ROA); коефіцієнт рентабельності власного капіталу (ROE); накопичений прибуток/активи; нараховані доходи/активи; статутний капітал/капітал; власні акції викуплені акціонерами/капітал; високоліквідні активи/активи; відрахування до резервів/активи; відрахування до резервів; адекватність капіталу; процентна позиція; міжбанківські кредити/зобов'язання; процентні активи/активи;

кредити /активи; цінні папери /активи; процентні зобов'язання/зобов'язання; переоцінка портфеля цінних паперів/капітал; процентна маржа; чистий комісійний дохід/активи; результат торговельних операцій/активи.

У процесі побудови карти Кохонена за визначеними показниками будується система кластерів, що характеризують структурні відмінності банків і їх спеціалізацію на ринку.

8. Методика оцінки надійності банків Центру наукових досліджень НБУ. Центром наукових досліджень НБУ була розроблена методика оцінки надійності банку (автори Р. Набок і А. Набок) [13] згідно Концепції щодо створення системи рейтингової оцінки регіонів, галузей національної економіки, суб'єктів господарювання [14].

9. Методики приватних рейтингових агентств та організацій («Експерт-Україна», «Кредит-рейтинг», «Рейтинг», «Експерт-Рейтинг»), НРА «Рюрік», Комісія банківського аналізу Українського товариства фінансових аналітиків (КБА УТФА) результати яких не завжди публікуються в пресі. У зв'язку з цим користувачі банківських послуг не завжди мають доступ до показників, що засвідчують надійність банку.

На світових способах оцінки надійності базується складання банківських рейтингів Комісією банківського аналізу Українського товариства фінансових аналітиків (КБА УТФА). При цьому під надійністю банку розуміється його здатність протистояти негативним чинникам. Рівень опірності банку залежить від ряду показників: достатності капіталу, якості активів, ліквідності, рентабельності, ступеня диверсифікації клієнтської бази тощо. Всі ці показники повністю піддаються кількісному та якісному аналізу по динамічним і публічним даними. Проте труднощі у використанні даної методики полягають у необхідності проведення експертної оцінки мінімально допустимих (рекомендованих) значень коефіцієнтів з метою уточнення кордону рейтингу банків з мінімальною надійністю.

На основі аналізу сформулюємо вимоги, яким має відповідати сучасна методика оцінювання надійності комерційного банку:

- не мати прив'язки до конкретних показників та їх кількості;
- ґрунтуватися на офіційній фінансовій звітності банків, даних фінансової звітності, що публікується НБУ;
- забезпечення можливості отримання узагальнюючої оцінки надійності банку і групи банків;

- врахування тенденцій розвитку на основі застосування показників динаміки статей балансу;
- наявність гнучкої ієрархічної системи правил, за якими здійснюється оцінка показників.

Таким чином, за результатами дослідження виділено основні підходи до оцінювання надійності банку. Серед них: класичний підхід, що ґрунтується на аналізі основних показників діяльності банку і передбачає формування висновків у словесно-описовій формі; оцінювання надійності банку за допомогою рейтингових методик; підходи засновані на проведенні дискримінаційного аналізу; модель, основою якої є співвідношення «дохідність-ризик»; опціонні та структурні моделі; оцінювання «імовірності дефолту» банку; підхід до оцінювання, на основі використання нейронних мереж. Кожен з підходів має свої особливості і передбачає отримання результатів у різних формах (описова загальна характеристика установи, узагальнююча оцінка, імовірнісний прогноз тощо). Вагомим недоліком більшості методик є обмеженість і недоступність результатів оцінювання для окремих суб'єктів-споживачів, зокрема, клієнтів банку. Пошук нових підходів до оцінювання надійності банків має базуватися на забезпеченні прозорості та транспарентності результатів діяльності банків. Результати використання таких методик мають відображати достовірну якісну характеристику установи, що дозволить визначити рівень її надійності та прийняти рішення щодо майбутньої співпраці. Розробка такого підходу до оцінювання надійності банку, що базуватиметься на існуючому досвіді та враховуватиме вимоги сьогодення, є метою наших подальших досліджень.

Бібліографічний список

1. *Панова Г.С.* Анализ финансового состояния коммерческого банка / Г.С. Панова. — М.: Финансы и статистика, 1996 г. — 376 с.
2. Методика складання рейтингів надійності банків // Профіль. — 01.06.1998. — № 20(92).
3. Управление деятельностью коммерческого банка (банковский менеджмент) / Под ред. д-ра экон. наук, проф. И.О. Лаврушина. — М.: Юрист, 2002. — 688 с.
4. *Ширинська Е.Б.* Операции коммерческих банков. — М.: Финансы и статистика, 2001. — 628 с.

5. *Фетисов Г.Г.* Устойчивость коммерческого банка и рейтинговые системы ее оценки / Г.Г. Фетисов. — М.: Финансы и статистика, 1999. — 356 с.
6. *Иванов В.В.* Анализ надежности банка: Практическое пособие / В. В. Иванов. — М. : Русская Деловая Литература, 1996. — 320 с.
7. *Гумен І.* Складові банківських рейтингів: науково-практичний аспект / І. Гумен // Вісник НБУ. — 2000. — № 1 (47). — С. 57—60.
8. *Михайлюк Р.* Рейтингові оцінки у системі побудови надійного комерційного банку / Р. Михайлюк // Вісник Тернопільського національного економічного університету. — Тернопіль: Вид-во ТНЕУ, 2005. — № 3. — С. 9—14.
9. Про порядок визначення рейтингових оцінок за рейтинговою системою SAMELS [Електронний ресурс]: Постанова Правління Національного банку України від 8.05.2002 р. №171. — Режим доступу: http://search.liga-zakon.ua/1_doc2.nsf/link1/PB02004.html.
10. *Markovits H.* Development of Conditional Reasoning: A Piagetian Reformulation of Mental Models Theory / H. Markovits // Merrill Palmer Quarterly. — 1993. — Vol. 39. — № 1. — С. 17.
11. *Рудинська О.В.* Приоритетні напрямки економічного моделювання в банківській сфері / О.В. Рудинська, О.А. Мартинюк // Актуальні проблеми економіки. — 2009. — № 6 (96). — С. 294—299.
12. Интернет-сайт компании BaseGroup Labs. Библиотека. Самоорганизующиеся карты Кохонена — математический аппарат [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.basegroup.ru/library/analysis/clusterization/som/>
13. *Набок Р.* Концептуальна схема рейтингування банків України / О. Набок, Р. Набок // Вісник НБУ. — 2006. — № 8 (126). — С. 20—28.
14. О принятии Концепции о создании системы рейтинговой оценки регионов, отраслей национальной экономики, субъектов хозяйствования: Распоряжение КМУ от 01.04.2004 № 208-р // Официальный вестник Украины. — 2004. — № 14. — С. 77—84.
15. *Бабкіна І.* Досвід зарубіжних країн щодо рейтингової оцінки діяльності банків // Вісник Національного банку України. — 2010. — № 12. — С. 31—33.
16. *Заруцька О.П.* Використання методу нейронних мереж для аналізу фінансової стійкості банку // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. праць. — 2011. — Вип. 31. — С. 90—95.

Стаття надійшла до редакції 11 лютого 2013 р.